

О. О. КВАША

*Оксана Олександрівна Кваша, кандидат
юридичних наук, старший науковий спів-
робітник Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

**ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ
МЕЖ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Нові підходи до регулювання проблеми кримінальної відповідальності є важливим напрямом сучасної кримінально-правової політики України. Про важливість зміни підходів до встановлення кримінальної відповідальності свідчать положення Концепції реформування кримінальної юстиції в Україні, затвердженої Указом Президента України № 311/2008 18.04.2008 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів». У даному документі йдеться про те, що нові підходи у сфері кримінальної відповідальності та кримінального судочинства мають кардинально змінити умови забезпечення прав людини, сформувати переконаність особи й суспільства в дієвості принципу верховенства права, підвищити рівень довіри громадян України до інститутів влади загалом і до органів та установ системи кримінальної юстиції зокрема. Слід зазначити, що розуміння сутності поняття «кримінальна відповідальність», як і обґрунтування її підстави та визначення меж залишається джерелом дискусій у юридичній науці.

Дослідженням даної проблеми займалися такі вчені як Л. В. Багрій-Шахматов, Ю. В. Баулін, Я. М. Брайнін, Б. В. Волженкін, В. О. Глушков, В. К. Гришук, Т. А. Денисова, М. П. Карпушин, М. І. Ковальов, Л. Л. Кругліков, В. І. Курляндський, Т. О. Леснієвські-Костарьова, В. О. Меркулова, М. О. Огурцов, В. В. Похмелкін, О. І. Санталов, М. О. Стручков, О. М. Тарбагаєв, Ю. М. Ткачевський, А. Н. Трайнін, Т. В. Церетелі, С. Д. Шапченко, С. С. Яценко та ін. Однак, оскільки поняття кримінальної відповідальності законодавчо не закріплене, то в кримінально-правовій науці триває дискусія щодо розуміння кримінальної відповідальності та її меж, вирішення цієї проблеми і є метою даної статті.

В сучасній юридичній науці питання про межі кримінальної відповідальності продовжує отримувати неоднозначне вирішення. Більше того, різне розуміння меж кримінальної відповідальності обумовлює виділення науковцями кількох підстав кримінальної відповідальності. Так науковці виділяють матеріальну і процесуальну підстави кримінальної відповідальності¹. В. Тихий положення, викладене у ч. 1 ст. 2 КК України, називає фактичною підставою кримінальної відповідальності, склад злочину – нормативно-правовою (законною) підставою, обвинувальний висновок – процесуально-правовою підставою кримінальної відповідальності, а також виділяє загальнотеоретичну підставу кримінальної відповідальності². Тобто йдеться про філософський рівень дослідження підстави соціальної відповідальності людини за свої вчинки.

Виділення науковцями кількох підстав кримінальної відповідальності пов'язано із використанням і змішуванням різних понять, що характеризують кримінальну

відповідальність: підстава, настання, виникнення, реалізація, початковий і кінцевий моменти. Так, О. І. Санталов наполягав, що не слід розділяти поняття «наявність кримінальної відповідальності» і «реалізація кримінальної відповідальності», оскільки «кримінальна відповідальність нереалізована не є і наявною відповідальністю, це – безвідповідальність особи, яка вчинила злочин, безвідповідальність за наявності підстав відповідальності»³. Слід погодитись із вченими у тому, що слід розділяти поняття «кримінальна відповідальність» і «реалізація кримінальної відповідальності», яке є часто вживаним у науковій літературі⁴. Кримінальна відповідальність особи реалізується протягом певного часу, і відповідно існування кримінальної відповідальності має свій початковий і кінцевий моменти. В даному випадку йдеться про «часові межі» кримінальної відповідальності.

Встановлення точних часових меж кримінальної відповідальності є обов'язковою умовою правильного застосування норм кримінального закону, і в кінцевому рахунку є важливою гарантією дотримання законності і прав людини.

Науковці по-різному визначають момент виникнення кримінальної відповідальності:

- момент вчинення злочину: Н. С. Алексєєв, Л. В. Багрій-Шахматов, Б. Т. Базилев, В. І. Курляндський, Н. С. Лейкіна, В. З. Лукашевич, А. А. Піонтковський, А. Л. Ременсон, М. Н. Становський, М. С. Строгович⁵;
- притягнення особи в якості обвинуваченої: Я. М. Брайнін, О. Л. Рівлін⁶
- винесення судом обвинувального вироку: М. І. Загородніков, Е. А. Наташев, М. О. Стручков⁷
- моменту вступу вироку в законну силу: В. Г. Смірнов, О. Є. Лейст⁸
- реальне застосування до особи, яка вчинила злочин, державного примусу, що виявляється у покаранні чи заходах процесуального впливу: М. А. Огурцов, А. В. Наумов⁹;
- момент, коли уповноваженому державному органу стає відомо про вчинення злочину: С. Є. Віцин¹⁰.

Очевидно, слід розрізняти момент виникнення підстави кримінальної відповідальності і момент настання (початок реалізації) кримінальної відповідальності. В будь-якому випадку останню з наведених позицій вважаємо абсолютно непринятною, оскільки виникнення підстави кримінальної відповідальності – це об'єктивна реальність, яка не може залежати від обізнаності про факт вчинення злочину будь-кого, адже можливо, що цей факт так і не стане відомим уповноваженим органам. Проте хіба це свідчить про відсутність підстави для кримінальної відповідальності?

Ю. М. Ткачевський зауважує: з моменту вчинення злочину виникає підстава для настання кримінальної відповідальності, а настає вона лише при встановленні винуватості особи¹¹. З моменту вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить передбачений КК України склад злочину, у держави виникає підстава для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Відповідно моментом виникнення підстави для кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад конкретного злочину, передбаченого Особливою частиною КК України.

Реалізація ж кримінальної відповідальності починається з моменту вступу в законну силу обвинувального вироку. Такий висновок впливає, зокрема, із рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р., яким дане офіційне тлумачення ч. 3 ст. 80 Конституції України, у справі про депутатську недоторканність, у якому зазначено, що кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду¹². Відповідно науковці, зокрема А. Савченко, В. Тихий, С. Шапченко, називають обвинувальний вирок суду процесуальною (формальною) підставою кримінальної відповідальності.

Підкреслимо, що такий підхід повною мірою відповідає нашому розумінню кримінальної відповідальності як виду юридичної відповідальності. Не вдаючись у дискусію щодо змісту даного поняття, оскільки це не є предметом даного дослідження, відзначимо, що ми виходимо із наступного розуміння: кримінальна відповідальність – це передбачені законом про кримінальну відповідальність негативні наслідки у вигляді обмеження прав та свобод особи, яка вчинила злочин. Ці наслідки, їх вид та зміст зазначаються у судовому вироку, починають застосовуватись до винної у вчиненні злочину

особи лише з моменту набрання вироком законної сили. Науковці ж, які розглядають кримінальну відповідальність як обов'язок особи, яка вчинила злочин, піддатися осуду, покаранню і судимості, момент виникнення кримінальної відповідальності пов'язують із вчиненням злочину. Кримінальна відповідальність, на думку П. В. Коробова, покладається на будь-яку особу, яка вчинила злочин¹³. Знову ж таки змішуються поняття «підстава кримінальної відповідальності» і «реалізація (настання) кримінальної відповідальності», що неприпустимо, і в цьому наша думка збігається з позицією багатьох вчених, зокрема, Ю. М. Ткачевського, В. С. Прохорова, Н. М. Корпачева, А. Н. Тарбагаєва та інших.

Щодо моменту закінчення (реалізації) кримінальної відповідальності також немає загальноприйнятої точки зору серед науковців. Як правило, науковці визначають якийсь один певний юридичний факт як кінцевий момент реалізації кримінальної відповідальності.

- кримінальна відповідальність остаточно реалізується у формі судового вироку: Я. М. Брайнін¹⁴;
- моментом припинення кримінальної відповідальності є вирок суду, який вступив у законну силу: М. М. Становський¹⁵;
- кінцева реалізація здійснюється відбуттям особою покарання: В. І. Курляндський, А. А. Піонтковський, А. А. Ременсон¹⁶;
- кримінальна відповідальність закінчується з погашенням чи зняттям судимості: Л. В. Багрій-Шахматов, М. І. Загородніков, В. Г. Смірнов, Н. С. Лейкіна, М. Н. Голоднюк, А. Н. Тарбагаєв¹⁷.

Кожна з цих точок зору аргументується існуванням інститутів звільнення від покарання та його відбування або ж звільнення від кримінальної відповідальності. Доцільність наявності останнього інституту у сучасній юридичній науці піддається обґрунтованій критиці. Так, О. М. Костенко розглядає звільнення від кримінальної відповідальності як протиприродну реакцію суспільства на злочин і пропонує трансформувати його положення в інститут звільнення від кримінального покарання¹⁸. Дана позиція узгоджується із сучасними підходами до реформування системи кримінальної юстиції в Україні, зокрема у названій вище Концепції до принципів такого реформування віднесено невідворотність відповідальності та покарання за кримінально карані діяння.

Окремі науковці заперечують можливість визначення одного універсального моменту закінчення кримінальної відповідальності. П. В. Коробов наполягає на поліваріантності закінчення кримінальної відповідальності: 1) смерть особи, яка вчинила злочин; 2) «загибель людства», під яким розуміється загибель всіх людей, які організовані у державу, і є суб'єктом кримінального правовідношення; 3) «смерть» держави, під якою розуміється руйнування держави внаслідок значних економічних і соціально-політичних змін суспільного життя (державу виступає посередником у відносинах між особою, яка вчинила злочин, і іншими людьми, а отже – держава юридично є другим суб'єктом цього правовідношення); 4) психічний розлад особи, яка вчинила злочин, який позбавляє її можливості усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяння) або керувати ними; 5) втрата злочином визначеного законодавцем рівня суспільної небезпеки; 6) відміна кримінальної відповідальності; 7) звільнення від кримінальної відповідальності; 8) відміна засудження; 9) звільнення від покарання; 10) відміна покарання; 11) відбуття покарання; 12) відміна судимості; 13) погашення судимості; 14) зняття судимості¹⁹. Наведена точка зору, хоча і досить оригінальна, має багато слабких, недостатньо аргументованих положень. Однак, навіть такий підхід засвідчує, що кінцевим, найбільш віддаленим у часі моментом, який свідчить про повну реалізацію кримінальної відповідальності, є момент погашення чи зняття судимості.

Знову ж таки, при вирішенні даної проблеми слід виходити із розуміння поняття «кримінальна відповідальність» як передбачених кримінальним законодавством негативних наслідків, які мають настати для особи після вчинення нею злочину. Відповідно логічним є визнання того, що кримінальна відповідальність є реалізованою з моменту, коли вичерпалися усі негативні наслідки, передбачені законом і вироком суду, щодо даної особи – знята чи погашена судимість. Висновок про кінцевий момент кримінальної відповідальності впливає з положень чинної редакції ч. 1 ст. 5 КК України, згідно з

якою закон про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотню дію у часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість. Згідно даного положення та враховуючи наше визначення кримінальної відповідальності, особи, у яких судимість не погашена і не знята, продовжують зазнавати передбачені законом про кримінальну відповідальність негативні наслідки у вигляді обмеження їх певних прав та свобод. З моменту ж погашення чи зняття судимості припиняється правовий зв'язок особи з державою з приводу раніше вчиненого особою злочину, і всі юридичні наслідки, які впливають на зміну правового статусу особи, повністю анульовані.

На наш погляд, поняття «часові межі» є вужчим поняттям від поняття «межі кримінальної відповідальності». Так, сучасні дослідники проблем кримінальної відповідальності аналізують поняття її меж не лише як зовнішні, об'єктивні чинники, але й як суб'єктивні. Так, Я. М. Соловій пропонує таке визначення меж кримінальної відповідальності: це визначені кримінально-правовими нормами об'єктивні та суб'єктивні критерії конкретизації обсягу юридичного обов'язку винного з моменту вчинення злочину до повної реалізації індивідуально визначеної форми відповідальності, у зв'язку із вимушеним зазнаванням передбачених КК обмежень особистого, майнового або іншого характеру та правових наслідків вчиненого ним злочину, що покладаються на нього спеціальними органами держави²⁰.

Отже, слід чітко розділяти поняття «часові межі кримінальної відповідальності» і «межі кримінальної відповідальності». Останнє питання завжди викликало багато суперечок.

Так, на сучасному етапі стоїть завдання знайти об'єктивні межі кримінальної відповідальності, тобто встановити який різновид (форма) причинного зв'язку у вчиненому діянні може розглядатися як ознака складу злочину, що є підставою кримінальної відповідальності. Т. В. Церетелі категорично наголошувала, що причинний зв'язок встановлює чисто об'єктивну межу відповідальності²¹.

Слід погодитись із С. Б. Гавришем та Є. В. Фесенком у тому, що вчення про причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину потребує уніфікованого вирішення для практичних потреб²². Це необхідно у світлі того, що підстава кримінальної відповідальності і пов'язане з нею вчення про склад злочину є одними з важливих кримінально-правових проблем, які особливо потребують досліджень на рівні сучасних вимог.

На наш погляд, правильне визначення змісту причинного зв'язку забезпечує встановлення підстави кримінальної відповідальності за кожний конкретний злочин, тому має принципове значення. Кримінальне право України ґрунтується на філософському постулаті, відповідно до якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише за ті негативні зміни в об'єктивному світі, що були викликані поведінкою цієї особи, тобто за наявності причинного зв'язку між вчиненим нею діянням і суспільно небезпечним наслідками, що настали. Так, на певному етапі своєї наукової діяльності український правознавець А. Н. Трайнін наголошував, що у кримінальному праві відповідальність базується на двох однаково необхідних підставах: «об'єктивній підставі – причинному зв'язку і суб'єктивній підставі – вині»²³. Зауважимо, що така позиція не є вірною, оскільки при всій своїй важливості (а іноді – обов'язковості) причинний зв'язок є лише ознакою об'єктивної сторони злочину як елементу складу злочину, яка у всій сукупності своїх ознак і є обов'язковою складовою підстави кримінальної відповідальності. Проте наведена думка вченого підкреслює значущість і особливе місце причинного зв'язку у системі складу злочину. Тим більше, що у сучасних умовах розвитку суспільства питання про причинний зв'язок у кримінальному праві набуло гостроти і актуальності, у тому числі у зв'язку із збільшенням кількості злочинів, що утворюють найбільш небезпечні форми злочинності, зокрема – організовану злочинність, або ж у зв'язку з використанням злочинцями досягнень науково-технічного прогресу. Адже людська діяльність дедалі більше ускладнюється і стає все більш небезпечною для оточуючих у зв'язку із використанням джерел підвищеної небезпеки.

Про важливість для кримінального права питання про значення причинного зв'язку в контексті визначення меж кримінальної відповідальності наголошували ще М. П. Карпушин та В. І. Курляндський²⁴. І у сучасний період проблеми причинного зв'язку в Україні не втрачають свого наукового значення, про що свідчать ґрунтовні наукові дослідження, проведені Н. М. Яриш, О. Л. Тимчуком, С. Р. Багіровим тощо. У науці кримінального права переважає позиція, що причинний зв'язок як елемент об'єктивної сторони складу злочину підлягає доведенню саме як об'єктивна категорія.

Відома думка Н. Вінера: причинність є чимось таким, що може бути присутнім у більшому чи меншому ступені, а не тільки просто бути чи не бути²⁵. У зв'язку з цим українські науковці починають розглядати причинний зв'язок як не єдиний вид детермінаційної залежності, і ставлять питання про диференціацію кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння з урахуванням різновидів детермінаційних зв'язків²⁶.

Отже, однозначне вирішення питання про кримінальну відповідальність є гарантією дотримання в державі законності і прав людини. Відповідно до ст. 3 Основного закону України утвердження і забезпечення основних прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Однак саме по собі їх закріплення без створення належного механізму захисту робить відповідні конституційні положення декларативними. Кожна держава зобов'язана створити належні юридичні (правові) гарантії захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, однією з яких є юридична (в тому числі кримінальна) відповідальність.

Таким чином, часовими межами кримінальної відповідальності є: виникнення підстави для кримінальної відповідальності – з моменту вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить всі ознаки певного складу злочину; реалізація ж кримінальної відповідальності починається з моменту вступу в законну силу обвинувального вироку; кримінальна відповідальність є реалізованою з моменту, коли вичерпалися усі наслідки, передбачені законом і вироком суду щодо даної особи – зняття чи погашення судимості. Отже, сучасний стан реформування кримінальної юстиції в Україні висуває на перший план потребу переосмислення сутності і значення фундаментальних інститутів і категорій кримінального права, зокрема, кримінальної відповідальності.

¹ Сучасне кримінальне право / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Штанкьо. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – С. 43; Чернишова Н. В. Кримінальне право України (Загальна частина). Навчальний посібник. - К.: Атіка, 2003. – С. 36.

² Тихий В. Підстава кримінальної відповідальності за новим Кримінальним кодексом України // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 3. – С. 50-51.

³ Санталов А. И. Об уголовной ответственности и ее процессуальном выражении // Вестник Ленинградского ун-та. – 1972. – Вып.4. – С. 127.

⁴ Багрий-Шахматов Л. В. Уголовная ответственность и наказание. – Минск: «Вышэйш.школа», 1976. – С. 73; Лукашевич В. З. Привлечение к уголовной ответственности в советском уголовном процессе // Вестник Ленинградского ун-та. – 1980. – Выпуск 4. – С. 56; Ткачевский Ю. М. Понятие уголовной ответственности, ее суть и цели // Вестник Москов-го ун-та. – Серия 11 «Право». – 2000. – № 6. – С. 5-6; Яценко С. С. Институт кримінальної відповідальності в новому Кримінальному кодексі України та інших нормативно-правових актах: аспект узгодженості // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25-26 жовтня 2001 р.[Харків] /Редкол.: Сташис В. В.(голов.ред.) та ін. - К.-Х.: Юрінком Інтер,2002. – С. 43.

⁵ Див.: Багрий-Шахматов Л. В. Уголовная ответственность и наказание. – Минск: «Вышэйш.школа», 1976. – С. 73-75; Курляндский В. И. Уголовная ответственность и меры общественного воздействия. – М., 1965. – С. 32-34; Лукашевич В. З. Привлечение к уголовной ответственности в советском уголовном процессе // Вестник Ленинградского ун-та. – 1980. – Выпуск 4. – С. 55-56 (51-58); Становский М. Н. К вопросу о понятии и формах реализации уголовной ответственности // Правовая политика и правовая жизнь. – 2005. – № 4 (21). – Саратов–Москва. – С. 132.

⁶ Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. – М.: Юрид. Лит., 1963. – С. 27.

⁷ Загородников Н. И. О пределах уголовной ответственности // Советское государство и право. – 1967. – № 7. – С. 44.

- ⁸ *Смирнов В. Г.* Функции советского уголовного права. – Л., 1965. – С. 159.
- ⁹ *Горбуза А. Д.* Философские категории «возможность» и «действительность» в учении об уголовной ответственности // Юридическая ответственность в советском обществе. Труды высшей следственной школы МВД СССР. – Выпуск 9. – Волгоград, 1974. – С. 58; *Базылев Б.Т.* Юридическая ответственность как охранительное правоотношение // Советское государство и право. – 1980. – № 2. – С. 125; *Озурцов Н. А., Наумов А. В.* Понятие уголовной ответственности // Труды высшей следственной школы МВД СССР. – Выпуск 1. – Волгоград. – 1969. – С. 164.
- ¹⁰ *Вицын С. Е.* Ответственность по уголовному праву // Правоведение. – 1968. – № 2. – С. 154.
- ¹¹ *Ткачевский Ю. М.* Понятие уголовной ответственности, ее суть и цели // Вестник Москов-го ун-та. – Серия 11 «Право». – 2000. – № 6. – С. 5-6.
- ¹² У справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність): Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 року // Офіційний вісник України. – 1999. – № 44. – Ст. 2193.
- ¹³ *Коробов П. В.* Момент возникновения уголовной ответственности // Правоведение. – 2001. – № 2. – С. 147-148.
- ¹⁴ *Брайнин Я. М.* Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. – М.: Юрид. лит., 1963. – С. 27.
- ¹⁵ *Становский М. Н.* К вопросу о понятии и формах реализации уголовной ответственности // Правовая политика и правовая жизнь. – 2005. – № 4 (21). – Саратов–Москва. – С. 137.
- ¹⁶ *Пионтковский А. А.* Уголовная ответственность и наказание // Курс советского уголовного права: в 6 т. – 1970. – Т. 3. – С. 12.
- ¹⁷ *Загородников Н. И.* О пределах уголовной ответственности // Советское государство и право. – 1967. – № 7. – С. 46; *Лейкина Н. С.* Личность преступника и уголовная ответственность. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. – С. 31; *Тарбагаев А. Н.* Ответственность в уголовном праве // Правоведение. – 1994. – № 3. – С. 104.
- ¹⁸ *Костенко А. Н.* О криминологических основаниях реформы уголовной юстиции в Украине // Криминология в Україні та протидія злочинності: Зб. наук. статей / За ред. М. П. Орзіха, В. М. Дьоміна. – Б-ка журналу «Юридичний вісник». – О.: Фенікс, 2008. – С. 25
- ¹⁹ *Коробов П. В.* Момент прекращения уголовной ответственности // Правоведение. – 2001. – № 3. – С. 110-125.
- ²⁰ *Соловій Я. І.* Межі кримінальної відповідальності: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. – К, 2004. – С. 11-12.
- ²¹ *Церетели Т. В.* Причинная связь в уголовном праве. – М.: Юрид. лит., 1963. – С. 173.
- ²² *Гавриш С. Б., Фесенко Є. В.* Концептуальні питання застосування нового кримінального законодавства України // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25-26 жовтня 2001 р.[Харків] /Редкол.: Сташис В. В.(голов.ред.) та ін. - К.: Юрінком Інтер,2002. – С. 12.
- ²³ *Трайнин А. Н.* Состав преступления по советскому уголовному праву. – М., 1951. – С. 119.
- ²⁴ *Карпушин М. П., Курляндський В. И.* Уголовная ответственность и состав преступления. – М.: Юрид. лит., 1974. – С. 40-41.
- ²⁵ *Сачков Ю. В.* Жестко детерминированные и статистические закономерности // Современный детерминизм. Законы природы. – М.: Мысль, 1973. – С. 259.
- ²⁶ Див.: *Музика А., Багіров С.* Диференціація відповідальності за необережні злочини з урахуванням різновидів детермінацій них зв'язків // Право України. – 2004. – № 7. – С. 114; *Тимчук О. Л.* Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину. Дис. ...на здобуття наук. ступеня к.ю.н. за спец. 12.00.08. – Запоріжжя, 2005. – С. 82-83.

Отримано 3.12.2008

Резюме

В статье рассматриваются проблемы определения пределов уголовной ответственности, которая неоднозначно решается в современной юридической науке. В статье аргументируется необходимость четкого отграничения понятия «временные пределы уголовной ответственности» от понятия «пределы уголовной ответственности», которое включает и объективные, и субъективные факторы.